

Inspiratie paper Samen creëren en floreren

Hoe kunnen burgercollectieven tot wasdom komen

Foto Heem

Jan Hassink¹, Janneke Wijdeveld², Jorine de Bruin², Lenneke Vaandrager³, Marthe Derkzen³ en Mellany van Bommel³

1. Wageningen Research, Agrosysteemkunde (jan.hassink@wur.nl)
2. HEEM en de Broederij
3. Wageningen Universiteit, Gezondheid en Maatschappij

Inleiding: Tijd voor een nieuwe visie op burgerinitiatieven en gemeenschappen als basis

Er is een groot aantal maatschappelijke problemen dat zich niet makkelijk laat oplossen zoals gezondheidsverschillen, armoede, woningtekort en klimaatverandering. Burgers ervaren een afnemend gevoel van controle over hun leven en leefomgeving (Bovens e.a. 2023; Hendriks e.a. 2022). Steeds meer wijkbewoners hebben zorgvragen. Er is sprake van segregatie en een verwaarlozing van de sociale infrastructuur en steeds meer mensen voelen zich eenzaam (Engbersen e.a. 2020). Deze situatie roept gevoelens van onzekerheid, stress, machteloosheid, polarisatie en wantrouwen naar de overheid op (Den Ridder e.a. 2022). Dit is een gevolg van hoe we als samenleving zijn ingericht: doelmatig, rationeel en met een mechanisch mensbeeld. Een samenleving waarin het tempo steeds hoger ligt en je wordt vervangen als je niet voldoet aan de steeds hogere eisen (Huetink e.a. 2025).

In het sociale domein ligt de nadruk vooral op individuele hulpverlening en eigen kracht van inwoners (Engbersen e.a. 2020). Dit staat onder druk. Dat geldt ook voor de klassieke rol van de hulpverlener die zich richt op het oplossen van het tekort bij iemand (Wells, 2016). Naast individuele hulpverlening is naar elkaar omzien en sociale cohesie steeds belangrijker (Hendriks e.a. 2022). De aandacht voor samenlevingsopbouw groeit (Engersen e.a. 2021). Er is een toenemend besef dat mensen sociale wezens zijn met een verlangen naar verbondenheid en betekenisgeving (Huetink e.a. 2025). Er is een verschuiving nodig van individu en probleemgericht naar het opbouwen en/of onderhouden van gemeenschappen waar je bij elkaar kunt zijn en waar iedereen iets bij te dragen kan hebben (Wells, 2016).

Steeds meer inwoners nemen initiatieven die daarbij aansluiten. Initiatieven voor maatschappelijke vernieuwing op het gebied van sociale cohesie, woningbouw, cultuur, voedsel en stadsnatuur (Derkzen e.a. 2021; Hendriks e.a. 2022; Van Bommel e.a. 2025; Stadsmakers in Nederland, 2016). Inwoners nemen initiatieven om de eigen leefomgeving te verbeteren, vanuit ideële motieven, en om mee te bouwen aan de lokale gemeenschap (De Moor e.a. 2025). Deze zogenoemde burgercollectieven hebben het vermogen om een bijdrage te leveren aan maatschappelijke transitie (Hendriks e.a. 2022; de Moor e.a. 2025). Ze dragen bij aan de gezondheid van inwoners, eigenwaarde, zelfvertrouwen, vertrouwen in de ander, minder vandalisme en agressie, trots zijn op de wijk, betrokkenheid, zingeving, vriendschappen, ontspanning, nieuwe interesses en toekomstperspectief, sociale cohesie, een aantrekkelijke leefomgeving, biodiversiteit en minder hitte (Wentink e.a. 2018; Derkzen e.a. 2021; Hendriks e.a. 2022; Wijdeveld en de Bruin, 2024; van Bommel e.a. 2024; van Bommel e.a. 2025)

Landelijke en lokale overheden zien steeds meer de waarde van burgercollectieven en maken beleid om ze te ondersteunen. De landelijke overheid benadrukt het belang van gemeenschappen waar mensen samen verantwoordelijkheid kunnen nemen voor hun leefomgeving, buurt, dorp of stad en pleit voor een actieve

ondersteuning en het meebewegen van de overheid (brief Ministerie Binnenlandse Zaken juni 2025). Burgercollectieven spelen ook een belangrijke rol bij het aanjagen van systeemveranderingen in de samenleving (De Moor e.a. 2025). **“Ruimte voor ontmoeting”** in Nijmegen is een mooi voorbeeld van een beleidskader voor het stimuleren, faciliteren en accommoderen van burgercollectieven (Gemeente Nijmegen, 2020).

Het gaat niet vanzelf

Ondanks aandacht, steun, groei en potentieel ervaren burgercollectieven knelpunten in de samenwerking met overheidsinstanties. De manier van werken van burgercollectieven sluit slecht aan bij bestaand beleid en institutionele structuren. Er is gebrek aan begrip en men ervaart soms tegenwerking. De doelen, timing, wijze van planning, agenda's, rollen en aanpak van burgercollectieven en van overheden verschillen (Hassink e.a. 2016; Brown e.a. 2020). De afstemming tussen gemeentelijke procedures en doelen van burgercollectieven kan beter (Hassink e.a. 2016; De Moor e.a. 2020). Lokale overheden werken vaak vanuit hiërarchische en bureaucratische structuren (De Moor e.a. 2025) en zijn vaak risicomijdend (Driessen, 2024). Overheden zien burgercollectieven vaak als een vorm van burgerparticipatie die bijdraagt aan beleidsdoelen en processen. Burgercollectieven worden te weinig gezien als onafhankelijke organisaties die diensten leveren aan hun leden en de lokale gemeenschap (De Moor e.a. 2025). Burgercollectieven zijn soms zelfs terughoudend voor nauwere banden met de lokale overheid omdat ze bang zijn autonomie te verliezen, vrezen voor beïnvloeding, co-optatie en bureaucratisering (Edelenbos en Van Meerkerk, 2016).

Dit alles belemmert goede samenwerking (Kleinhans, 2017). Maar overheden en burgercollectieven hebben elkaar wel nodig. Betere samenwerking is cruciaal om gedeelde doelen te bereiken (Van Bommel e.a. 2024; De Moor e.a. 2025).

Burgercollectieven hebben een unieke rol omdat ze dicht bij de gemeenschap staan, broedplaatsen vormen van vernieuwende ideeën die gebaseerd zijn op wederkerigheid en ondernemerschap en maatschappelijke betrokkenheid (Hendriks e.a. 2022; De Moor e.a. 2025). Om succesvolle samenwerking tussen gemeenten, formele partners en burgercollectieven tot stand te brengen is het belangrijk om afstemming te zoeken met de waarden, doelen en werkwijzen van burgercollectieven (Van Bommel e.a. 2024; De Moor e.a. 2025).

Hoe verder? Inspiratie vanuit Nijmegen en Arnhem

De afgelopen jaren is er vanuit verschillende burgercollectieven in Nijmegen en Arnhem met inwoners, beleidsmedewerkers en onderzoekers gereflecteerd op hun rol, werkwijze en betekenis en de samenwerking tussen burgercollectieven en gevestigde partners (Ankoné en Vink, 2021; Derkzen e.a. 2021; Hendriks e.a. 2022; Van Bommel

e.a. 2024). Er is onder andere een leernetwerk ontstaan van Nijmeegse burgercollectieven. Er zijn bijeenkomsten gehouden waarbij burgercollectieven, medewerkers van gevestigde organisaties en beleidsmedewerkers van de gemeente Nijmegen aan de hand van concrete praktijkvoorbeelden een ontwikkeltraject zijn gestart met de intentie om samen op te trekken en partnerschappen te versterken. En er zijn gesprekken gehouden met initiatiefnemers van burgercollectieven in de twee steden.

Dit alles vanuit onze breed gedeelde ervaring dat burgercollectieven van groot belang zijn voor het welbevinden van wijkbewoners en de kwaliteit van de leefomgeving; dat ze een unieke rol kunnen vervullen, maar dat de potentie nog onvoldoende wordt gerealiseerd. Dit komt onder meer doordat structurele inbedding in beleid en financiering een uitdaging blijft. Gevestigde partners benoemen de waarde en belang van burgercollectieven, maar in de praktijk blijkt het nog heel lastig dit concreet tot uiting te laten komen in het faciliteren en financieren (Van Bommel e.a. 2024).

Foto Heem

In deel 2 van dit essay beschrijven we de belangrijkste inzichten van dit ontwikkeltraject

In een aantal bijeenkomsten hebben zes Nijmeegse burgercollectieven gereflecteerd op wat hun missie en visie is, wat hen uniek maakt en wat ze zien als hun rol en functie in de wijk. In interviews en reflectiebijeenkomsten is dit verder aangescherpt.

De kern van burgercollectieven

Wat zien burgercollectieven als hun missie en visie?

Missie: “We streven naar gemeenschappen waarin buurtbewoners elkaar ondersteunen, eigenaarschap ervaren en samen hun leefomgeving verbeteren. We creëren ruimte voor verbinding en inclusiviteit door middel van activiteiten op gebied van cultuur, kunst, natuur, voedsel, sport en gezondheid” (Leernetwerk Burgercollectieven Nijmegen)

Visie: “Doordat mensen uit de anonimiteit stappen, elkaar ontmoeten en ondersteunen wordt de gemeenschap sterker. Wij bieden plekken waar de gemeenschappen zich ontwikkelen en waar iedereen een bijdrage kan leveren, ongeacht leeftijd, achtergrond of talent en waar zowel kracht als kwetsbaarheid wordt gewaardeerd” (Leernetwerk Burgercollectieven Nijmegen).

Waarin vinden burgercollectieven zichzelf uniek?

- Ze zijn geworteld in de wijk, gedragen door bewoners, bieden maatwerk en bereiken ook inwoners die moeilijk bereikt worden
- Ze sluiten aan bij behoeften van bewoners en werken daardoor integraal. Ze zijn er voor mensen met en zonder “problemen”, een plek waar iedereen zich zelf kan zijn zonder dat er vanuit ‘problematieken’ wordt bekeken
- Ze verbinden zich aan de wijk voor een lange periode
- Inzet van betrokken bewoners (al dan niet actief als vrijwilliger) vormt de basis. Ze sluiten aan bij de kracht van bewoners
- Ze stimuleren de ontwikkeling van talenten, eigenaarschap, wederkerigheid, verantwoordelijkheid, participatie en betrokkenheid van bewoners

Wat zien burgercollectieven als hun rollen en functies in de wijk?

- Het zijn “meedoen” plekken en ze creëren gemeenschap(pen) als kern
- Ze hebben een spil positie in de wijk: zijn geworteld, sluiten aan bij wat er leeft, bereiken bewoners en versterken gemeenschappen waar bewoners elkaar steunen

- Vanuit locaties wordt de kwaliteit van de sociale-fysieke leefomgeving versterkt
- Ze vormen een brug naar zorg- en hulporganisaties voor bewoners die specifieke ondersteuning nodig hebben
- Ze werken samen met lokale organisaties op gebied van kunst, cultuur, groen, voedsel, zorg en welzijn en met het fysieke en sociale domein van de gemeente
- Formele organisaties zijn faciliterend voor de vanuit de gemeenschap ontstane initiatieven

Welke waarden en manier van werken vormen voor hen de kern?

- Ze werken vanuit verbinding met inwoners. Vanuit die verbinding ontstaan gesprekken over wat iemand bezig houdt. Een mooi voorbeeld is dat er spontane uitwisseling ontstaat tussen inwoners die met diabetes te maken hebben en zo elkaar steunen en tips uitwisselen.
- De basishouding is vertrouwen. Ze nemen een voorschot op relaties die ontstaan in het vertrouwen dat als je ruimte geeft dat er beweging ontstaat bij de ander.
- Er is ruimte, tijd, vertrouwen om op je eigen moment als inwoner in beweging te komen.
- Ze gaan met elkaar om als mensen i.p.v. cliënten of vrijwilligers. Ze zijn geïnteresseerd in elkaar.
- Ze gaan uit van gelijkwaardigheid, wederkerigheid en eigenaarschap
- Vanuit de relatie worden experts ingeschakeld die specifieke expertise kunnen bieden als dat gewenst is. Deze experts moeten zich wel voegen naar wat er is opgebouwd i.p.v. hun eigen agenda.
- Ze zijn niet grenzeloos en geven grenzen aan. Een kenmerkend voorbeeld is een wijkbewoner met een coördinerende rol bij een burgercollectief die ontdekt dat ze niet 24 uur per dag beschikbaar kan zijn voor vragen van bewoners.
- Ze leven de cultuur voor en kaarten aan als er niet met respect naar elkaar en met de plek wordt omgegaan. Er is veel aandacht voor de aankleding van de binnen- en buitenruimte en de onderlinge sfeer.

Anders te werk gaan

Burgercollectieven ervaren dat hun manier van werken haaks staat op een aantal (vaak onbewuste) dominante werk- en denkwijzen die de afgelopen decennia zijn gevormd. De samenleving is sterk beïnvloed door het efficiëntie, risico mijdend sturen met marktwerking en maakbaarheid denken waarbij de overheid initiatieven ondersteunt die passen in haar beleid. Dit belemmert de potentie van burgercollectieven.

De volgende ideeën zijn geopperd door de burgercollectieven:

Leefwereld centraal

Wijkbewoners weten zelf het beste wat ze nodig hebben. Dat kan gaan om nieuwe schoenen, sociale contacten of zinvolle dag invulling. Daarvoor zijn nu allerlei loketten. Wat helpt is flexibele ondersteuning die aansluit bij de vragen van bewoners. Burgercollectieven staan dichtbij bewoners en begrijpen deze vragen.

Van project naar proces

Met name in het fysieke domein gaat het vaak om projecten met begin- en einddatum waarbij een x aantal huizen, bomen en een fysieke infrastructuur wordt opgeleverd. Door het proces meer centraal te zetten en burgercollectieven en bewoners onderdeel te maken van het proces, kunnen zij verantwoordelijkheid en eigenaarschap nemen en groeit er een gedragen fysieke en sociale infrastructuur die blijft bestaan nadat de oplevering heeft plaatsgevonden.

Niet vraag- of aanbod gestuurd werken maar vanuit verbinding

Er zijn kartrekkers die zelf initiatief nemen of afwachten totdat er vragen van inwoners komen. Dit werkt vaak niet. De ervaring leert dat het in de eerste plaats gaat om het opbouwen van een relatie en het creëren van verbinding. Een cultuur van contact en verbinding bouwen vraagt om reuring maken met middelen als eten, kunst, groen en vraagt om een plek en om initiatiefnemers die echt onderdeel zijn van het gebeuren. Vanuit de verbinding ontstaan dan vanzelf vragen van bewoners.

Van effectief naar affectief. Affectief maakt dat het effectief is

Het huidige beleid gaat vaak nog uit van maakbaarheid denken: specifieke doelen, interventies die binnen een bepaalde tijd moeten zijn afgerond. De ervaring is dat de onderliggende vragen pas gedeeld worden vanuit vertrouwen en de relatie die ontstaat: de affectieve benadering. Dit proces kost tijd en verschilt per persoon.

Van paternalisme naar dienstbaarheid: andere houding medewerkers

Nog te vaak denken medewerkers van de gemeente of gevestigde organisaties dat inwoners dankbaar moeten zijn voor wat er voor hen wordt gedaan. Er wordt verwacht dat ze dienstbaarheid tonen. Paternalistisch gedrag wordt vaak beloond. Dit zou juist omgekeerd moeten zijn: je kan ook vragen wat inwoners nodig hebben om te kunnen floreren.

Systeemopgaven

Bovenstaande ideeën zijn elementen van een systeemverandering die nodig is.

Het vraagt om anders denken en doen op alle niveaus. Het begint met een gedeelde visie. De kern van wat uit alle reflecties naar boven komt is de overtuiging dat complexe opgaven oplosbaar zijn op de schaal van gemeenschappen. Als mensen actief worden in hun eigen leefomgeving, dan draagt dit bij aan de gezondheid en verbinding in de wijk. Burgercollectieven brengen bewoners in beweging, gemeenschappen worden sterker en ze kunnen de leefwereld en systeemwereld verbinden. Zo ontstaan er oplossingen passend bij de mensen en de gemeenschap. Dat gebeurt als er *doe kracht* en vindingrijkheid is en de wil om samen op te trekken en samen te leren.

Wat vraagt dit op systeemniveau:

Centrale plek en rol voor burgercollectieven

Als we een infrastructuur van gemeenschapsvorming belangrijk vinden, dan moet er serieus in geïnvesteerd worden. Zowel financieel als beleidsmatig.

Als de systeemwereld naar de burgercollectieven komt, kunnen ze samen kijken wat er nodig is in de wijk en kunnen ze van en met elkaar leren. Dit levert verdiepende, gezamenlijke kennis op over wat er werkt en het leidt tot een betere en gelijkwaardiger relatie. Het betekent ook dat beleid en financiering verschuift van een probleemgestuurde sectorale aanpak naar een empowerende integrale aanpak.

Van controle en opdrachtnemersrol naar vertrouwen en partnerschap

Verantwoording kan veel meer dan nu op basis van relaties en vertrouwen in plaats van controle. Dat hoort immers bij een duurzaam partnerschap. Het gaat om focus, doel en relatie. Dat betekent dat gemeenten durven te experimenteren en dat medewerkers van de gemeente die hierin het voortouw nemen zich gesteund voelen.

Focus: Langdurige samenwerking, vertrouwen en gezamenlijke doelen.

Doel: Duurzame relatie opbouwen en gezamenlijke resultaten behalen.

Relatie: Actieve betrokkenheid, flexibiliteit en open communicatie.

(www.dejuistezorgopdejuisteplek.nl)

Burgercollectieven en gemeenschappen zijn niet alleen van welzijn

De kracht van burgercollectieven is dat de nadruk ligt op het integrale karakter, het aansluiten bij de interesses van inwoners en samen leuke dingen doen. Ze betekenen veel op gebied van groen, cultuur, sport en bewegen en voedsel. Dat betekent dat ze ook niet uitsluitend op welzijnsdoelen zijn gericht. Onder veel zorgvragen zit ook een vraag naar gemeenschap en een betekenisvol leven.

Formeel welzijn in relatie tot burgercollectieven

Wijken en bewoners zijn gebaat bij het versterken van sociaal weefsel en gemeenschapsvorming. Dit betekent niet dat het formele welzijnswerk afgebouwd moet

worden. Niet alle inwoners hebben voldoende aan wat de burgercollectieven te bieden hebben. Sommige bewoners hebben meer steun nodig. Daarvoor is een sterk welzijnsaanbod belangrijk. Maar wel op zo'n manier dat het aansluit bij het sociale weefsel dat *bottom up* is gevormd. En dat het aanvullend is zonder het informele karakter van burgercollectieven te doorkruisen.

Transitie Stappen

Welke stappen kunnen partners gezamenlijk zetten om het systeem in de juiste richting te laten bewegen? Er is behoefte aan visie, tussenruimte om te experimenteren en krachtenbundeling en bewustwording en erkenning van de belangrijke rol van burgercollectieven in de transitie.

Visie: Visie op sociale infrastructuur, opbouwwerk en gemeenschapsopbouw en ieders rol in de wijk

Er is toenemende aandacht voor gemeenschap opbouw, maar in de praktijk blijken er verschillende ideeën te leven wat dit inhoudt en wat ieders rol daarin is. En er zijn partners actief in de wijk met deels overlappende activiteiten, ambities en belangen. Verdiepende gesprekken over ieders rol in de wijk en hoe je met inwoners samenwerkt en elkaar versterkt helpt om elkaar te begrijpen en samenwerking te verbeteren. Ook dat het om meer gaat dan zorg en welzijn; ook groen, cultuur etc.

Tussenruimte om samen met formele partners het systeem dienend te maken aan mens en samenleving

Er is behoefte aan tussenruimte waar al doende en gelijkwaardig wordt gezocht naar vormen om burgercollectieven in hun kracht te zetten. Tussenruimte betekent ook tijd, middelen en ruimte om met formele partners samen te leren door samen te doen en te investeren in sociale structuren en zorgzame buurten. Zo kunnen burgercollectieven door ontwikkelen, uitbouwen en ervaringskennis en zienswijzen van bewoners inbrengen. Het betekent ook verbinden van het sociale en fysieke domein en zorg en welzijn met groen, cultuur, voedsel, ondernemerschap, arbeid en educatie.

Een goed voorbeeld van het creëren van tussenruimte is de samenwerking van burgercollectieven met formele partners van de Moderne Devoten. De Moderne Devoten is een samenwerking van woningbouwcoöperaties en zorgaanbieders in Nijmegen. Ze pakken de handschoen op door de vraag te stellen “Wat is er nodig in de wijk?” Zij hebben concrete stappen genomen om structureel met burgercollectieven samen te werken en budgetten beschikbaar te maken.

Hun belangrijkste bevindingen zijn (Zilvermerk, Moderne Devoten):

- *“ We zijn steeds meer op elkaar aangewezen. We zullen als organisaties steeds meer afhankelijk zijn van initiatieven die vanuit de bewoners ontstaan. We willen*

met bewonersinitiatieven leren wat werkt hoe we samen een zorgzame buurt bouwen.”

- *“ De focus is de zorgzame buurt: sociaal weefsel van contacten, sleutelpersonen, plekken, activiteiten, projecten en andere verbindingen in de buurt die een informele infrastructuur vormen waarin mensen naar elkaar omzien, ook mensen met een vorm van kwetsbaarheid.”*
- *“ We denken dat we door investeren in en leren van bewonersinitiatieven de buurt met elkaar meer zorgzaam kunnen maken. Omdat er meer sociaal weefsel ontstaat omdat mensen met verschillende achtergronden in verbinding zijn door leuke dingen en interesses te delen. Door dit weefsel kijken mensen meer naar elkaar om en is er minder professionele zorg nodig. Daarvoor zijn fysieke plekken nodig.”*

Krachtenbundeling van burgercollectieven op stedelijk niveau

Om de potentie van burgercollectieven te benutten en te versterken is het ook belangrijk krachten te bundelen met gelijkgestemden. In Nijmegen en Arnhem groeit een collectief van burgercollectieven. Om elkaar te inspireren, visie te ontwikkelen, expertise, deskundigheid en medewerkers te delen, specifieke diensten samen te kunnen aanbieden, zichtbaarheid te vergroten, aanspreekpunt te zijn voor beleid en invloed op beleid te vergroten. De eerste stappen zijn gezet. Nu is het van belang meer partners aan te haken, meerwaarde te versterken en het collectief te bestendigen.

Aanbevelingen

Dit alles leidt tot een aantal concrete aanbevelingen voor formele organisaties en gemeente en burgercollectieven.

Formele organisaties en gemeente:

- Zet de leefwereld van bewoners en burgercollectieven centraal. Erken hun rol en expertise en vraag hen wat ze nodig hebben om te floreren.
- Zorg dat burgercollectieven in positie worden gezet bij nieuwe ontwikkelingen in de wijk
- Maak budget en tijd vrij voor tussenruimte: plekken om samen op te trekken, daarvan te leren aan de hand van concrete vraagstukken
- Beloon initiatiefrijke medewerkers die de betekenis van burgercollectieven snappen en willen versterken

Burgercollectieven

- Maak helder wat je ambities zijn en welke rollen je wilt vervullen
- Verbind je onderling en met geestverwante formele organisaties (Moderne Devoten)

Gezamenlijk

- Investeer in het opbouwen van onderling vertrouwen, partnerschappen en gelijkwaardigheid. Ontwikkel samen een manier van verantwoording die daarbij past.
- Investeer gezamenlijk in tussenruimte om samen te leren a.d.h.v. doen en concrete vraagstukken
- Investeer in een gezamenlijke visie op gemeenschap opbouw en ieders rol daarin

Foto Heem

Literatuur

- Ankoné, M. en Vink, E. 2021. De meerwaarde van groene buurtinitiatieven
Eindpublicatie project Partigan. <https://research.wur.nl/en/projects/participatory-greening-in-arnhem-and-nijmegen-partigan-2/?utm>
- Bovens, M. A. P., Tiemeijer, W. L., Keizer, A. G., Hulscher, S. J. M. H., De Boer, T., & Codrington, P. 2023. Grip: Het maatschappelijke belang van persoonlijke controle. Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid
- Brown, D., Hall, S., & Davis, M. E. 2020. What is prosumerism for? Exploring the normative dimensions of decentralised energy transitions. *Energy Research & Social Science*, 66, Artikel 101475. <https://doi.org/10.1016/j.erss.2020.101475>
- De Moor, T., Duffhues, T., Karlas, E., & Veldsink, C. 2020. Krachtiger als collectief: Uitdagingen van burgercollectieven in Nederland, anno 2020. *CollectieveKracht*
- De Moor, T., Czischke, D., van Eijk, C., Groep-Foncke, M., Held, L., Horlings, L. G., Jans, L., Kleinhans, R., & van Meerkerk, I. 2025. Burgercollectieven aan het roer? In co-creatie met de overheid naar succesvolle transitie. *Bestuurswetenschappen*, 79(1), 64-83.
- Den Ridder, J., Miltenburg, E., Kunst, S., Van 't Hul, L. & Van den Broek, A. 2022. Burgerperspectieven: Bericht 1. Sociaal en Cultureel Planbureau.
- Derkzen, M.L., Bom, S., Hassink, J., Hense, E.H., Komossa, F. and Vaandrager, L. 2021. Healthy urban neighborhoods: exploring the well-being benefits of green citizen initiatives. *Acta Horticulturae* 1330, 283-292.
<https://doi.org/10.17660/ActaHortic.2021.1330.34>
- Driessen, E. M. M. A. 2024. Stimulering en facilitering van burgerinitiatieven door de overheid: Over de invulling van de 'dienende overheid' bij derde generatie burgerparticipatie (proefschrift Universiteit Leiden). Boom.
- Edelenbos, J., & Van Meerkerk, I. (Eds.). 2016. Critical reflections on interactive governance: Self-organization and participation in public governance. Elgar Online.
- Engbersen, Godfried, Bovens, Mark, Bokhorst, Mieke & Jennissen, Roel. 2020. Samenleven in verscheidenheid. Beleid voor de migratiesamenleving. WRR-rapport 103. Den Haag: Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid.
- Engbersen, R., Verweij, S., Van der Kamp, J., Nourozi, S., Panhuijzen, B., Van Pelt, M. 2021. De terugkeer van de samenlevingsopbouw. Achtergronden, praktijkervaringen en toekomstagenda. Rapport Movisie 49 p.
- Gemeente Nijmegen. 2020. Ruimte voor ontmoeting.

Hassink, J., Salverda, I., Vaandrager, L., van Dam, R., & Wentink, C. 2016. Relationships between green urban citizens' initiatives and local governments. *Cogent Social Sciences*, 2(1), 1250336. <https://doi.org/10.1080/23311886.2016.1250336>

Hendriks E, Koelen M, Verkooijen K, Hassink J, & Vaandrager L. 2022. The Health Impact of Social Community Enterprises in Vulnerable Neighborhoods: Protocol for a Mixed Methods Study. *JMIR Res Protoc*. 11(6):e37966. doi: 10.2196/37966. PMID: 35731574; PMCID: PMC9260530.

Huetink, W., Hol, L. & Klaver E. 2025. Zin in de samenleving. Nieuwe plekken van betekenis, verzet en perspectief. Vrijzinnigen Nederland en Socires. 84 p. ISBN 9789090392295.

Kleinhans, R. 2017. False promises of co-production in neighbourhood regeneration: The case of Dutch community enterprises. *Public Management Review*, 19(10), 1500-1518.

Stadsmakers in Nederland. 2016. Welke (kennis-) infrastructuur helpt bottom-up initiatieven bij het realiseren van maatschappelijke vernieuwing? (DRIFT / Kennisland), 56 p.

Van Bommel, M.N.C., en anderen. 2024 Living Lab Lindenholt. De natuurlijke broedplaats voor de wijk. Eindpublicatie ZonMw project. <https://www.wur.nl/nl/project/livinglab-lindenholt-1.htm>

Van Bommel, M.N.C., Derkzen, M.L. & Vaandrager, L. 2025. Greening for meaning: sense of place in green citizen initiatives in the Netherlands. *Wellbeing, space and society* 8. <https://doi.org/10.1016/j.wss.2025.100240>.

Wentink, C., Vaandrager, L., van Dam, R., Hassink, J. & Salverda, I. 2018. Exploring the role of social capital in urban citizens' initiatives in the Netherlands, *Gaceta Sanitaria*, 32, 6, p. 539-546. <https://doi.org/10.1016/j.gaceta.2017.05.011>.

Wells, S. 2016. Being with Those of Other Faiths. Diocesan Interfaith Advisers' Conference, Lambeth Palace. 9 p.

Wijdeveld, J. & de Bruin, J. 2024. De Tuinbrigade. Verhalen over tuinen en mensen. De Broederij en Vlier. Nijmegen.

Zilvermerk/ Moderne Devotie Nijmegen

www.dejuistezorgopdejuisteplek.nl